

ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 801.81:398.8(477)

Г. С. Литвиненко

СИСТЕМА АРХЕТИПНОЇ ФІКСАЦІЇ ІНФОРМАЦІЇ У КОНТЕКСТІ АРХЕТИПНОГО ПОЛЯ НАРОДНОЇ ПІСНІ

У даній статті система архетипної фіксації інформації представлена як несвідомісна та свідомісна системи, подається еволюція наукового осмислення проблеми, виявляється образно-архетипна сфера народної пісні як система інтерпретації світу, підкреслюється співвідношення між архетипним, образно-архетипним та художнім компонентами художнього твору.

Ключові слова: архетип, образно-архетипна сфера, архетипний образ народної пісні.

Актуальність проблеми виявляється у спробі концептуального моделювання народної пісні не лише як текстової системи (знакової чи мовноімпровізаційної даності), а моделі, перш за все, архетипно-образної, яка містить у собі попередню, невиокремлену свідомістю структуру (правдбиття – правідображення – пратекст) на рівні менталітетного відчуття ритму, символу, кольору, врешті, на рівні незафіксованої біоенергетичної структури, яка пізніше моделюється у поняття *мотиву*, що вже фіксується свідомістю. Новизна виявляється і у спробі нового методологічного підходу, а саме у спробі застосувати архетипну теорію К. Юнга, Е. Нойманна та теорію сучасних українських вчених, яка визначає структуру народного твору як психообразну систему, координат, що ілюструє внутрішньо-образний світ.

Метою даної статті є виявлення архетипно-образного пласту народної пісні, співвідношення архетипного і образного начал, дослідження саме архетипного (несвідомого) начала у народній поетичній пам'яті.

У даній статті присутня панорамність не лише жанрового різномаяття народної пісні, а, перш за все, представлені всі горизонти творчої свідомості (свідомості інтерпретатора), які ілюструють архетипно-образну систему на зрізі від її архетипно-образного моделювання до рівня відповідного «погашення» – «розміфологізації» – міфологічної розгерметизації (перетворення міфу у нові інформаційні «системи свідомості» – термін Буряка В.) [2, с. 27] до конкретних особистісно-авторських моделей народної пісні пізнішого часу (XX ст.).

Архетипно-образна модель твору – структура образного поля відбиття інформації на рівні свідомісної фіксації (мовноімпровізаційної, аудіо-відео, текстової), яка виявляє і до певної міри узагальнює об'єкт дослідження народної пісні – життя, де сугестивний (архетипний) план прочитується, як колективне неусвідомлене знання про світ, яке передається від покоління до покоління.

Архетипна та архетипно-образна структура народної пісні зумовлює розуміння системи цього жанру як свідомісно пульсуючого. Під пульсацією тексту ми розуміємо постійну рухливість асоціативно-знакового ряду, який має прадавню основу. Рухливість виникає не лише за рахунок імпровізаційності виконання. Мовиться про рухливість внутрішньо-генетичну. До певної міри можна говорити про наявність у народній пісні пратексту – празнання. У даному випадку мається на увазі рухливість структури архітектоники на рівні внутрішньої форми – архетипно-образної. Ця думка

достатньо розгорнута у праці М. Бахтіна «Естетика словесного творчества» при порушенні проблеми діалогічності прозових текстів. Дослідник наголошував на тому, що розуміння літературного тексту передбачає знання інших попередніх текстів (пратекстів), рефлексії яких є в тексті, що сприймається. Пратексти – це фіксація процесу вербального формування образів і структур свідомості, за допомогою яких відбувається розуміння всіх наступних текстів. Це смисловий простір, з якого черпаються знаки для розуміння тексту, що сприймається, які пролягають від цього тексту до пратексту. Для цього простору в літературній герменевтиці була введена абстракція, що називається інтертекстом [1, с. 285]. Фраза «рефлексії, які є в тексті» виявляє не лише зовнішній пам'яттєвий план, а й внутрішній, який, безперечно, несе сугестивну інформацію, а отже, такий текст є архетипним.

Слід зауважити, що сам архетип ще не є образом. Архетип – це внутрішньофіксована плазма, але нефіксована свідомістю енергія-інформація, бо, за К. Юнгом, «архетипи є сформованим підсумком величезного типового досвіду безкілкісного ряду предків. Це, так би мовити, психологічний залишок численних переживань одного й того ж типу» [6, с. 26]. На думку К. Юнга, «архетипи знаходяться у вигляді дуже різних символів – у сновидіннях, у науковій і художній творчості і т.д. Сновидіння – це вікно в колективне несвідоме, оскільки вони мають свою власну функцію і цілеспрямовану структуру, яка вказує на підсвідому ідею (мотивацію)» [5, с. 6].

Вияв архетипу у свідомості є образним архетипом. Тобто залишки чи сама структура архетипної сфери пронизують «усвідомлювальні» знаки пам'яті. Е. Нойманн чітко підкреслює специфіку архетипів: «Вони представляють собою інстинкти, що виражені у формі образів, оскільки несвідоме репрезентує себе свідомості у формі образів, які, так, як і в сновидіннях та ілюзіях, ініціюють процес усвідомлювальних реакцій і засвоєння» [4, с. 9].

Міфологічне мислення – чітко архетипно-образна сфера, яка полягає у сприйнятті знаку, об'єкта, явища як неусвідомленої сутності. Це своєрідна поетична логіка, «логіка для здійснення чудесного, казкового у міфі», як зазначав Я. Голосовкер [3, с. 35].

Е. Нойманн, говорячи про генезис архетипного рівня свідомості, уточнює: «Образи і символи, будучи продуктами несвідомого, являють собою велику кількість виражень духовної сторони людської психіки. У них чи то видіння, сновидіння, фантазія або ж внутрішній образ (що бачиться зовні, як, наприклад, зрине виявлення Бога) виражають себе як такі, що позначають і “передають смисл”, тенденції несвідомого. Внутрішнє “виражає” себе через символ» [4, с. 380]. Архетипічна система, безперечно, має свою структуру. «Культура нації або групи визначається дією в рамках її архетипічного канону, який представляє її найвищі і глибинні цінності і який організовує її релігію, мистецтво, свята і повсякденне життя. Доти, доки культура знаходиться у стані рівноваги, індивід надійно захищений культурним канonom, живиться його життєвою силою, але й надійно утримується ним» [4, с. 381]. Почуття животрепетності, безапеляційності сприйняття було притаманне міфологічній людині давнини. У зв'язку з цим можемо твердити, що давнє сприйняття людиною світу є цілковито архетипно-образним. Ця «животрепетність, безапеляційність сприйняття» виражалася синкретичним сприйняттям світу, в основі якого – архетипний образ. Сам же архетип це нефіксована колективна енергія-досвід. На думку В. Буряка, «архетипи становлять основний зміст такої енергії, саме вони створюють своєрідний інформаційно-творчий горизонт системи образного світу людини. Синкретизм первісного людського буття не розподіляє біоенергетичне, образне, побутове (етнічне) як окремі функціональні моменти мисленнєвого буття. Синкретична свідомість – це надінформаційна система, з якої виділяються елементи нових систем. Розподіл функцій

(мотивація і трактування інформаційних джерел) відбудеться на капілярному рівні свідомості, але спочатку міфологічна свідомість розподілиться на художнє та логічне мислення. Мінісистемність стане ознакою вираження архетипу як соціально-художнього коду образної свідомості народу» [2, с. 153]. Вчений наголошує на тому, що архетип розподіляється за функціями – психічний (душевна енергія) та образний (асоціація, образ). Дослідник диференціює образне бачення з рівнем наявності архетипної сфери. Образний архетип, наголошує він, «є емоційним відбитком знаку чи деталі, інформації за допомогою первинних художніх тропів: пар протиставлень, граматичних, постійних, художніх епітетів, простих метафор. Поняття «художній (фольклорний) архетип» дещо спрощує первинний зміст юнгівського розуміння архетипу як імперсональної енергії сім'ї, нації, інформаційної системи душевних станів, що мають напівобразні ознаки. Оскільки синкретична модель *міфосистеми* розпадається на деталізовані інформаційні підсистеми, то ми виділяємо в понятті «оновлений архетип» такі рівні: архетипи етнічні, історичні, психологічні, мовні, естетичні та ін. Художній архетип як нова система вже не несе в собі стільки первинної психоенергії, як міфологічний (юнгівський)» [2, с. 154]. У статті акцентується увага на розриві між знаком і його значенням (осмисленням). Знак сприймається як щось незмінне, застигле (абстрактна інформація), що підлягає аналізу відчуттів. В. Буряк ілюструє свою думку українськими образами-архетипами: зоря, місяць, сонце, гора (перший свідомісний горизонт); калина, явір, верба (другий свідомісний горизонт). «Архетипи першого інформаційного свідомісного горизонту мають психічну образну наповнюваність, бо за давністю сягають індоєвропейського свідомісного шару. Архетипи другого горизонту виконують лише образну функцію. Присутній у них магічний компонент, зокрема у баладах перетворення дівчини на дерево, хоч і частково психологічно навантажений, але не виходить із художнього контексту (психоенергетична домінанта в обрядовому фольклорі)» [2, с. 154]. У наш час міфологічний текст сприймається, швидше, як умовно-кодова (жанрова) система, до якої треба увійти й розчинитися на рівні беззаперечного, беззастережного сприйняття.

Народна пісня як система відбиття світу, безперечно, відтворює зображально-виражальну модель людської свідомості саме на рівні частотності архетипного засвоєння інформації. Найдревніший пласт – найбільш архетипний й архетипно-образно виразний. Чому *«архетипний»* ми виділяємо в окрему дефініцію? Тому, що у пісні є позатекстова сфера, яка діє на читача, слухача. Це той позатекстовий сугестив, що переходить від покоління до покоління і сприймається на рівні підтексту, інтуїції, навіювання. На рівні тексту він лише дотикається до нашої історичної пам'яті. Сугестив, відповідно, нефіксований ближньою (реальною) свідомістю, що є інформаційним пластом позасвідомісного досвіду етносу (*етнічної свідомості*).

Звичайно, найглибший архетипно-образний пласт можна спостерігати у календарно-обрядових піснях (пісні весняні, хороводні, русальні, петрівчані, купальські, обжинкові, колядки та щедрівки), у яких виявляється цілісна система тотемічного мислення, що є найсугестивнішою та найархетипнішою порівняно з іншими жанрами пісенного фольклору. Пізніший шар народної пісенної творчості є більш сучасним з позиції «розархетиплення», тобто зняття архетипно-образної однозначності сприйняття у піснях родинно-побутового життя, соціально-побутових циклів та в історичних піснях.

У свідомісній жанровій конструкції народної пісні однією з головних структур, що визначає її архетипно-образну основу, є образ як система відбиття інформації, який визначає весь спектр рівнів відображення і постає як філософська категорія, оскільки мова йде про образ як про картину світу. У образній ієрархії можна виокремити *образ міфологічний*, що сприймається як образ світу, як явище беззаперечної сугестивної,

образно-архетипної даності, *фольклорний* – як різновид художнього образу, що являє собою бачення світу за образною аналогією, але з залишками архетипності, *художній образ*, що постає як паралельна модель реального відображення і базується на суб'єктивізованому порівняльному принципі, *документальний образ*, що передбачає сприйняття образу світу як реальної даності без наявності безапеляційного, неусвідомлюваного рівня сприйняття.

У цій загальній системі нам слід на кожному рівні виділити міру присутності архетипного рівня, що обумовлює таку градацію:

– *образ нефіксований, неусвідомлений – архетип*. Визначається лише за сукупністю біоенергетичного впливу, але, однак, цілої системи координат;

– *архетипний образ* – образ, що несе сугестивний план інформації, сприймається як беззаперечна даність, але на рівні форми структури він чітко окреслений. Це і є міфологічний образ;

– *фольклорний образ* – свідчення відриву творчої свідомості від беззаперечної даності, це нова модель суб'єктивізованого асоціювання. Елемент сугестії у ньому присутній, але він не домінує. Свідомість ідентифіковано ставиться до інформації. Інформація у формі пісні є паралельною моделлю до міфоінформації чи її оригіналу-матриці – неусвідомленої архетипної інформації;

– *художній образ* – жанрова чи образна модель, що є самостійною структурно-свідомісною одиницею, паралельною моделлю. Це сприйняття реальної інформації, яка базується на принципі образної аналогії;

– *документальний образ* – такий, що передбачає сприйняття світу як реальної несуб'єктивізованої даності;

– *документально-художній образ* – такий, що несе в собі елементи реального та образно-відображеного свідомісного відбиття.

Отже, у контексті диференціації свідомісного відбиття виокремився реальний, документальний образ світу, у якому рівень сугестивності мінімальний, хоч у часовому контексті поняття реальності інформації, що ним трансформується, завжди тією чи іншою мірою суб'єктивізоване.

Якщо ж вибудувати систему архетипної фіксації інформації або жанрового заангажування архетипної сфери, то для аналізу тексту можна застосувати ширшу таблицю фіксації рівня архетипності, яка пеленгує і внутрішні соціально-побутові, психологічні, естетичні, етичні поля сприйняття інформації у контексті архетипного поля пісні. У даному разі поняття архетипності має ширшу модель застосування, а саме: від юнгівського несвідомого – до соціальних стереотипів, які умовно називають архетипами соціальної, історичної та іншої поведінки чи архетипами повторюваності. Мова, звичайно, йде про інформацію-образ на рівні штампів, кліше, тобто “зітертих” архетипів. Це дає можливість вибудувати ряд своєрідного архетипного пронизування інформації або ряд її присутності в образах та структурно-свідомісних системах, що відбивають реалії соціуму: *архетипи нефіксовані, архетипи образні (міфологічні), фольклорні, художні, документальні та документально-художні*. За рівнем виявлення у соціумі існують архетипи соціально-історичні, естетичні, етичні, психологічні, кліше-штампи. За цією класифікацією видно, що все поле архетипної свідомості пронизане архетипною сферою від істинно архетипного (сугестивного), що відображає міфологія, до умовноархетипного, що найчастіше представляють архетипи-кліше та архетипи поведінки героя. Досліджуючи архетипне поле народної пісні, ми чітко фіксуємо таку присутність архетипної сфери у різних жанрах. У календарно-обрядових піснях спостерігається найсугестивніше архетипне поле. У весільних піснях воно постає на рівні представлення цілісної архетипної (міфологічної) системи. У родинно-побутових піснях та піснях про родинне життя виразніше постають архетипи

етики родинного життя, в них до певної міри як система представлений весь макрокосмос архетипної уяви про світ, а архетипіка виступає як праматриця-кліше. У баладах архетипне поле ближче до міфоконструкції мислення, оскільки найчастіше вживається образно-архетипна форма у контексті соціально-побутової інформації. В історичних піснях виявляється новий рівень свідомості, для якої архетипна база більше працює як стереотип, що постає здебільшого на передньому плані.

Народна пісня як мобільний жанр чітко ілюструє цю архетипну еволюційність, що постає у витісненні первинного, неусвідомленого архетипного пласту й утворенні, окрім образно дистанціонованого відображення світу, також документалізованого, реального, несугестивного інформаційного поля. Особливо виразно це постає у сатиричних піснях, анекдотах, де сугестія прочитується лише на рівні загальної архетипної етнічної моделі (концепції) світу. І її, скоріше, можна виявити і структурувати за системою загальних ознак пісні як інформаційної панорами-системи життя. Календарно-обрядові, весільні пісні, балади постають як система сугестивного, архетипного сприйняття світу, з більшою чи меншою мірою емоційної усвідомлювальної дистанційності до дійсності.

І все ж ми можемо констатувати те, що народнопоетичне мислення пройшло тривалий шлях від несвідомої до усвідомленої фіксації поступового виявлення системи його зберігання, а головне, інтерпретації аж до сучасного художнього рівня, що свідчить про інформаційний інтелектуальний генезис та еволюцію людської свідомості. «Закостенілі» опорні елементи – ритм, рими, структурна стереотипіка, її динаміка, смислова і деталева синонімія, а головне – фонові архетипіка система-айсберг, – все це пам'яттєве й образне поле народної поетичної свідомості, що проєкціює знання етносу про навколишній світ.

У сучасній фольклорній свідомості ми можемо фіксувати системні елементи архетипно-образних форм, які тісно пов'язані з праобразними системами архетипно-несвідомої інформації, що зберегла фондовість генетичної основи народної пам'яті.

Такий системний підхід (спроба окреслити інформаційно-архетипну модель народної творчої свідомості українця) у виявленні всіх рівнів архетипно-образної специфіки народної пісні потрібен тому, що перед нами представлена етнічна матриця традиційних означень українця на рівні образно-соціальному та образно-побутовому.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / Михаил Михайлович Бахтин; [прим. С. С.Аверинцева, С. Г. Бочарова]. – М.: Искусство, 1979. – 424 с. – (Из истории советской эстетики и теории искусства).
2. Буряк В.Д. Поетика інформаційно-художньої свідомості. Еволюція форм і методів вираження інформації (факту) у контексті інтелектуалізації творчої свідомості. Монографія. – Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2001. – 390 с.
3. Голосовкер Я. Э. Логика мифа / Я. Э. Голосовкер. [Редкол.: Д. А. Ольдерогге (председ.) и др., АН СССР. Ин-т востоковед.]. – М.: Наука, 1987. – 217 с.
4. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания / Э. Нойманн. – М.: Рефл-бук, Ваклер, 1998. – 462 с.
5. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Юнг. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с.
6. Юнг К. Г. Об отношении аналитической психологии к поэзии / Юнг К., Нойманн Э. // Психоанализ и искусство. Сборник. – Москва – Киев: Рефл-бук, Ваклер, 1996. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 30 жовтня 2012 р.

G. Litvinenko

**ARCHETYPICAL SYSTEM OF DATA RECORDING
IN THE CONTEXT OF THE ARCHETYPAL FIELD OF FOLK SONGS**

The article treats the image archetype sphere as sub-conscience and conscience systems and shows the evolution of scientific evaluation of the problem and shows the image archetype sphere of folk song as word interpretation system and underlines the proportion between the image archetype and artistic components of a folk creative work.